

Myntning utan kungakrona
Svenska myntningsrätter under medeltiden

Uppsats (II) Arkeologi

Stockholms universitet

VT 2015

Emmy Atterving

Handledare: Kenneth Jonsson

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Förord	1
1.1.1 Begreppsdefinitioner	1
1.2 Avgränsningar	1
1.3 Syfte	1
1.4 Frågeställningar	1
1.5 Bakgrund och forskningshistorik	1
1.5.1 England	1
1.5.2 Tyskland	2
1.5.3 Danmark	2
1.5.4 Norge	2
1.6 Metod och teoretiska referensramar	3
2. Undersökning	3
2.1 Hur såg den politiska kontexten ut kring myntningsrätterna?	3
2.2 Varför bidrog vissa politiska klimat till att fler myntningsrätter förlänades?	5
2.3 Varför finns det skillnader mellan Sverige och andra länders förlänade myntningsrätter?	7
2.4 Slutsatser	8
3. Sammanfattning	9
3.1 Förslag på framtida forskning	9
4. Källor	10
4.1 Tryckt material	10
4.2 Elektroniska källor	10

Abstract: *The aim of this paper is to describe and study the history of Swedish coinage during the Middle Ages to early Renaissance, focusing on the people who held titles other than that of a monarch and still struck coins. The study shows, among other things, that current political milieu had a huge impact on who was allowed to strike coins by royal decree.*

Omslagsbild: Nils Bosson Stures mynt. Foto av Kungliga Myntkabinettet.

1. Inledning

1.1 Förord

Denna uppsats kommer att handla om de svenska myntningsrätterna under en 300-årig period. Att sammanfatta en historia kring dessa visar sig snabbt vara ett problematiskt åtagande eftersom källorna är få och undersökningarna utspridda. Således kommer mycket av diskussionen framöver att föras parallellt med exempel från och redogörelser över framför allt andra skandinaviska länders historia, vars forskning på ämnet har bredare underlag i källmaterialet, men även med engelska och tyska exempel. Detta jämförande perspektiv har som avsikt att bidra med kunskap kring den svenska myntningshistorien.

1.1.1 Begreppsdefinitioner

Myntträtt – en kunglig rättighet, att reglera och bestämma över myntpräglingen och myntens cirkulation.

Myntningsrätt – innebär egentligen endast rätten att prägla mynt och själv bestämma motivet. Den förlänas alltid av den person som har myntträtt till en person eller en institution. I verkligheten kan rätten att bestämma motiv inskränkas, liksom cirkulation och andra regleringar undvikas eller inte formuleras. Om detta är fallet kommer så påpekas i texten.

Myntherre – utgivare av mynt.

1.2 Avgränsningar

Studien ämnar inrikta sig på de personer om varken var eller kom att bli kung i Sverige under sin livstid. Därmed inräknas Birger Magnusson, som på grund av sin position som jarl och riksföreståndare kan anses ha tagit sig myntträtt i allt utom namnet. Personer med myntningsrätt efter 1500-talets början har även uteslutits eftersom de hamnar utanför medeltiden. Av båda dessa skäl figurerar inte hertig Johan eller hertig Karl, senare Johan III respektive Karl IX. Men även Sten Sture yngre har valts bort som inte passande dessa kriterier - dels eftersom han levde i övergången från medeltiden och dels på grund av brist på utrymme för en sådan utförlig undersökning.

Vidare kommer inte mynttyper diskuteras i någon större utsträckning då dessa är väl dokumenterade och undersökta. Uppsatsens fokus ligger snarare på rätten att prägla än mynten själva.

1.3 Syfte

Syftet med denna uppsats är att öka förståelsen för den svenska myntpräglingen och myntningen ”nedanför tronen”, det vill säga den icke-kungliga myntpräglingen, från dess uppkomst till slutet av den svenska medeltiden.

1.4 Frågeställningar

1.2.1 Hur såg den politiska kontexten ut kring myntningsrätterna?

1.2.2 Varför bidrog vissa politiska klimat till att fler myntningsrätter förlänades?

1.2.3 Varför finns det skillnader mellan Sverige och andra länders förlänade myntningsrätter?

1.5 Bakgrund och forskningshistorik

1.5.1 England

I England efter reformen 923 e.v.t. var rätten att prägla mynt monarkens privilegium, liksom rätten att tilldela biskopar myntningsrätt. Mynten själva är orsak till ovisshet eftersom de alla

inte är präglade med myntherrens namn och året då de gjordes, utan kan vara omöjliga att särskilja från monarkens egna mynt trots att de är präglade av andra personer. Sådant var till exempel fallet med ärkebiskopen av Canterbury år 923 (Jonsson 1987:21-22).

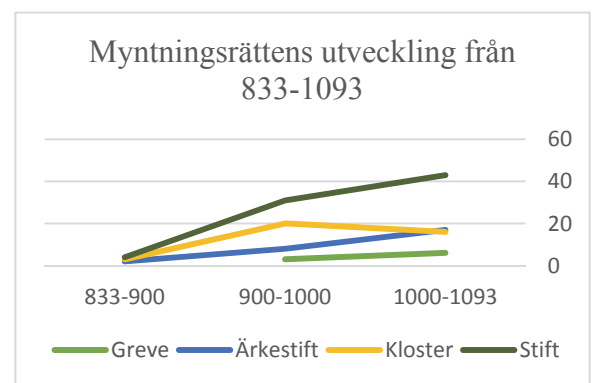
1.5.2 Tyskland

I de fragmenterade tyska regionerna var det vanligt att personer som representerade en institution präglade sin bild på mynt under de trehundra åren mellan 800 och 1100 e.v.t. Detta är noga dokumenterat som favörer (eller utmärkelser) från den tyska kejsaren, som ger sitt tillstånd att prägla. Vanligast är stift, ärkestift och kloster i dessa källor, med endast åtta dokumenterade undantag för grevar, inklusive en pfalzgreve (Kluge 1991:101–104).

Tyskland bestod under den här perioden av självständiga städer, lokala herravälden och kyrkliga furstendömen. Blockmans och Hoppenbrouwers poängterar här kraftigt att, ”it is more important to observe the reality of the exercise of power than the claims and titles”.

(Blockmans & Hoppenbrouwers, 2007:296–297) Detta är viktigt att komma ihåg i just det tyska fallet eftersom fragmentering inte nödvändigtvis betyder svaga politiker eller ledare. Rätten att prägla mynt kan ha varit en avgörande faktor för en ledares legitimitet, oavsett om denne var sekulär eller kyrklig.

Bredvid presenteras de fyra vanligaste förlänade myntningsrätterna per antal i ett diagram som visar deras utveckling över tid. Stiften ökar medan klostren går ned, vilket bland annat kan tyda på att utvecklingen av städer långsamt tar över klostrens funktion som handels- och lärocentrum.

Figur 1: Tysk utveckling. Kluge, 1991:101-104. Antal förlänningar.

1.5.3 Danmark

I Danmark delade monarken och ärkebiskopen på rikets myntprägling. När Knut den Store präglade mynt i Danmark under 1000-talets första år så hade kronan uteslutande rätt till att prägla och bestämde enhälligt över städernas myntning och var växelbodars skulle placeras. Kungen kunde själv bestämma när och var han ville slå mynt, trots hårda regleringar över var och när mynt skulle slås i städerna (Hauberg 1900:66).

Knut den Store och Ribes biskop Othinkar delade möjligen på hälften av intäkterna. Hauberg påpekar dock att detta måste bekräftas, och skriver sedan, ”[...]maa denne særlige Rettighed antages ogsaa kun at have været af en personlig Beskaffenhed.” (Hauberg 1900:62) Om detta stämmer är det ett undantag snarare än praxis, då biskopsdömena Lund, Roskilde, Ribe och Schleswig har haft en större eller mindre del i av myntintäkterna i städerna: med andra ord att rättigheterna inte var ”personliga”, utan tillhört kyrkan, som behöll intäkterna (Hauberg 1900:61–62).

1.5.4 Norge

Enligt Risvaag förlänades möjligtvis fyra myntningsrätter i Norge mellan 1217 e.v.t. och 1537 - det är ovisst huruvida Skule jarl myntade mellan 1217-1220. Ärkebiskopen ska däremot ha

myntat mellan 1222-1281 första gången, och mellan 1438-1537 den andra (Risvaag, 1994-96:157).

Håkon Magnusson, hertig från 1273 e.v.t., var bror till Eirik som kröntes till kung 1280. Som hertig skulle Håkon styra över 1/3 av landet – ofta områden som var isolerade från varandra – och vara ett lojalt stöd till sin bror. I teorin kunde Håkon styra sina territorium efter egen vilja. Troligtvis tilldelades Håkon myntningsrätt någon gång under 1280-talet, vilket sammanfaller med fråntagandet av ärkebiskopens myntningsrätt år 1281 av kung Eiriks förmyndarstyre. Oavsett när Håkon började präglade mynt i sitt eget namn var det med all säkerhet en rätt som brodern eller förmyndarstyret *tilldelade* honom, snarare än ett privilegium som han tilldelade sig själv, menar Skaare. Detta eftersom Håkon till synes alltid stod sig lojal till Eirik. Vidare är mynten själva bevis på avsaknaden av effektiva regleringar angående cirkulationsområdet då de dyker upp även utanför hertigens territorium (Skaare 1995:79-81).

En viktig figur som utöver Håkon också präglade mynt var jarlen Skule Bårdsson, som efter kung Inges död 1217 var en viktig aktör i spelet om den norska tronen. Han förlorade kungatiteln till Håkon Håkonsson (som formellt utropades till kung så sent som 1223) (snl.no). Risvaag menar att Skule potentiellt kan ha myntat någon gång mellan 1217 och 1220, men om detta ens skedde är oklart. Det finns dock källor över att ärkebiskopen präglade mynt mellan 1222 och 1281 – samma myntningsrätt som Håkon Magnusson sedan kom att ”ta över”. (Risvaag 1994-96:157).

1.6 Metod och teoretiska referensramar

Materialet har undersökts kontextuellt, det vill säga med den – i det här fallet - politiska kontexten för den aktuella perioden för myntningen i åtanke. Dessa har jämförts med tidigare forskning om svensk myntning och de andra ländernas myntningsrätter, med syfte att nå ny kunskap och djupare förståelse.

Ian Hodder har inspirerat de teoretiska referensramarna. Framför allt hans tankar om människan som kulturell varelse, som använder materiell kultur i sociala och politiska syften, är relevanta (Olsen, 2003:56-57, 158). Uppsatsen har sin utgångspunkt i den postmodernistiska tanken att handling och struktur är i ständig kontakt, samt att aktörer kan förändra strukturerna, liksom strukturerna kan påverka aktörens handling.

Utöver detta görs en referens till Bourdieus allmänt kända symboliska kapital, från hans sociologiska verk *La Distinction* (Bourdieu 1979).

2. Undersökning

2.1 Hur såg den politiska kontexten ut kring myntningsrätterna?

2.1.1 Ärkebiskopen i Uppsala 1190-1215

I Sverige är det ovanligt att kyrkan förlänades myntningsrätt, men mycket tyder på

att det mellan 1190 och 1215 e.v.t. präglades mynt med hemvist i Uppsala. Mynten avbildar en biskopskräkla, ibland med kors, mitra och en hand (numismatik.se 1). Motiven i sig utgör bevisen på att kyrkan faktiskt myntade,

Figur III. Ärkebiskopligt mynt. Foto: Kenneth Jonsson

trots bristen på skriftliga källor.

Under denna period hade Sverige tre olika ärkebiskopar – Petrus, Olaus Lambatunga och Valerius, nummer tre, fyra och fem av de uppsaliensiska ärkebiskoparna. Petrus hade många konflikter med Absalon, Lunds biskop och hans primas, men dyker i övrigt inte upp i svenska källor, liksom är fallet även med Valerius. (sok.riksarkivet.se 1) Olaus Lambatunga däremot arbetade för att den kanoniska rätten angående kyrkans frälsestatus skulle infrias. Kung Sverker Karlsson (även känd som Sverker den yngre) utfärdade dessa privilegier i vad som har tolkats som ett försök att göra kyrkan till en allierad i maktspelet som pågick inom riket. (sok.riksarkivet.se 2).

2.1.2 Jarl Ulf Fase 1231-1248, Jarl Birger Magnusson 1248-1266

Ulf Fase (ibland Fasi) var en sveajarl som var samtida med kungarna Erik Eriksson och Knut Holmgerrson "långe", och som dog 1248 (Schück 1951:208). Som jarl hade Ulf Fase nästan lika stor makt som kungen själv, ibland även vad Holmberg kallar, "den verkliga exekutiva makten", vilket dock är svårt att styrka (numismatik.se 1). Ulf Fases typ tros ha slagits samtidigt som Knuts, men endast ett mycket litet antal av de bådas

Figur IV. Ulf Fases hand. Foto: Kungliga Myntkabinettet

mynt har bevarats till idag.

Ulf Fases efterträdare Birger Magnusson framträder också som en av landets mäktigaste män och var den

av

de två som skulle komma att ta den verkliga makten när han lyckades få minderårige sonen Valdemar vald till kung år 1250 (sok.riksarkivet.se 3). Jarlarna valdes ur stormannasläkten från 1150 fram till Birger, som var den sista, för att på så vis stå utanför kungasläkternas rivaliserande.

Figur V. Birger Magnussons "B". Foto: Kenneth Jonsson

Birger införde en temporär gemensam valuta för det svenska fastlandet, med undantag för Västra Götaland som hade ett eget myntsystem.

"Varför Birger införde ett separat system där bara hans egna mynt fick användas vet vi inte. En förklaring skulle kunna vara att sonen kung Valdemar hade börjat kräva mer makt. För att säkra sin egen inkomst skulle då Birger ha startat en egen myntning." (Annerbäck, 2004:45)

2.1.4 Nils Bosson (Sture) 1480-tal

Nils Sture av släkten Natt och Dag var dubbad riddare vid Kristoffers hov i Danmark. Väl hemma i Sverige var han en lojal allierad till kung Karl Knutsson och senare Sten Sture (den äldre) (sok.riksarkivet.se 4). Lagerqvist kallar honom en av Sveriges mäktigaste män under 1400-talets sista decennier och jämför honom med en feodalfurste. Han avled 1493 efter att ha blivit närmast

Figur VI. Nils Bosson Stures mynt. Foto: Kungliga Myntkabinettet

bestulen på Västerås av den Sten Sture den äldre, som enligt Lagerqvist var misstänksam och orolig över hans stora inflytande. (Lagerqvist 1962:86-87).

2.2 Varför bidrog vissa politiska klimat till att fler myntningsrätter förlänades?

En av de mest påtagliga maktkamperna under medeltiden i det kristna Europa kan vara den mellan den världsliga makten och den religiösa, som båda konstant sökte stöd och fäste bland sina undersåtar genom att argumentera för sin legitimitet. Inte sällan skedde detta genom påståenden om att vara av Guds nåde och ha särskild kontakt med Gud. Framför allt i Tyskland och Danmark tycks det vara praxis att under tidig medeltid och högmedeltid förläna myntningsrätt till kyrkan, som tidigare visats.

Ärkebiskoparna i Uppsala präglade mynt med en typisk maktsymbol – handen (det vill säga vad som ofta tolkas som maktens hand) – tillsammans med biskopskräklan och ibland ett kors eller en mitra. Av det snåla material som står att finna kan det utrönas att perioden 1190-1215 e.v.t. var en av oroligheter såväl inom kyrkan som inom riket. Petrus ska ha stått på dålig fot med Lunds ärkebiskop, och beviljandet från kung Sverker Karlssons sida framför allt att prästerskapet inte skulle kunna dömas av lekmän i en vanlig domstol kan möjligen visa hur konflikten mellan den erikska och den sverkerska krävde ett tillfälligt samarbete mellan kyrkan och den dåvarande kungen. Att Sverker Karlssons position var så pass svag att de privilegier han utfärdade sällan infriades är möjligtvis ett ytterligare tecken på hur oroligt det inrikespolitiska läget var. Sverker stupade 1210, några år innan myntningsrätten för de uppsaliensiska ärkebiskoparna upphörde (sok.riksarkivet.se 2). Liksom Hauberg påpekar angående den danska ärkebiskopen, kan detta vara tecken på att den temporära alliansen var just det – temporär - och att den i och med Sverkers bortgång upphörde eftersom det hade varit något av en personlig överenskommelse (Hauberg 1900:62)

När dessa två makter diskuteras i relation till medeltiden är det viktigt att komma ihåg att den religiösa var minst lika konkret och påtaglig som den sekulära – religiösa lagar kunde vara minst lika svåra att bryta och böta för som sekulära. Trots detta är det möjligt att se hur endast monarken, med mynträtt, kunde förläna myntningsrätt i en värld som började blir mer och mer beroende av penningekonomi i det globala samhälle som höll på att växa fram. Myntning och myntcirkulation var båda begränsade innan 1200-talets andra hälft, men var koncentrerad till städer på samma vis som den kyrkliga makten. (Jonsson 2014). Handeln var livsviktig för ekonomin, men även för upprätthållandet av relationer i en osäker värld – något som även kyrkan var intresserad av.

Blockmans och Hoppenbrouwers påpekar, angående den senare medeltiden, att, ”the stability of coins in 1200 AD rested on the economic domination of the cities.” (Blockmans, Hoppenbrouwers 2007:213). Därför var det nödvändigt att upprätthålla den nivå av makt, oavsett hur stor, som den fria staden, eller staten, hade. På sätt och vis kan här kyrkan och ärkebiskopen räknas under samma kategori. I synnerhet de tyska klostren omkring 1000-talets första hälft och stiftet under hela 1000-talet fungerade som egna, självstyrande enheter som bedrev handel, myntade och reglerade sin egen verksamhet.

Denna typ av makt gjorde kyrkan till en viktig aktör inom politiken eftersom de hade ekonomiska resurser. Därutöver bör inräknas det symboliska (bourdieuska) kapitalet som de även ägde – det vill säga makten att diskreditera de världsliga ledarna inför deras undersåtar

och Gud – som en viktig och på vissa ställen för makthavaren avgörande faktor. I spänningen mellan dessa två makter uppstod alltså, tillfälligt, myntningsrätt för ärkebiskoparna i Sverige.

I Sverige förlänades alltså myntningsrätt med få undantag till andra världsliga ledare eller viktiga politiker. Den andra dimensionen av de förlänade myntningsrätternas historia är alltså konflikten mellan sekulär makt kontra sekulär makt, till skillnad från ovan diskuterade sekulär makt kontra religiös makt. Exempel från andra länder visar att detta är en ovanlig fördelning, där kyrkan präglade mer än furstar och grevar. Men de svenska myntherrarna var inte vanliga furstar eller grevar. Birger Magnusson och Ulf Fase, de två jarlarna, var båda extremt mäktiga och viktiga allierade eller motståndare till de svenska kungarna. Varför, om de var så mäktiga, förlänades de myntningsrätt?

I Birgers fall kan själva förläningen uteslutas – det handlar här snarare om ett tagande. När Birger i mitten av 1230-talet gifte sig med kung Erik Knutssons dotter Ingeborg fick han officiellt en unik position, och trots att det skulle ta många år innan han gjordes till jarl var han då redan en ingift i kungaätten. När kung Erik Eriksson (Erik XI) avled 1250 fanns ett fåtal erikska intressenter för den svenska tronen, däribland Birgers och Ingeborgs barn (sok.riksarkivet.se 3). Att Valdemar valdes är sannolikt mer ett bevis på hur effektiv Birgers politik var än hans starka ställning bland folk och kyrka. Birger präglade sina mynt i Lödöse mellan 1260 och 1266 - det vill säga långt efter att Valdemar valts och mellan 9 och 15 år efter upptagandet av positionen som förvaltare över sonen (lodosemuseum.se).

Medan Birger onekligen är ett unikt exempel, tycks det som om Nils Sture, Ulf Fase och hertig Håkon av Norge befann sig situationer med flera gemensamma nämnare. De valde till exempel alla att stödja den sittande kungen istället för att ge sig efter kronan. Nils Stures position var enligt Westin så pass stark att när Sten Sture tog ledningen som riksföreståndare mellan kungarna Karl Knutsson och Hans ”nöjde” sig Nils Sture med att inrättas som ”den näst efter riksföreståndaren främste av de världsliga medlemmarna i riksrådet” (sok.riksarkivet.se 4), med antydning att hade Nils Sture varit en bättre politiker hade han kunnat ta Stens titel och gjort den till sin egen. Huruvida detta stämmer eller inte går självklart att diskutera - och det bör nämnas att författaren är uppenbart tendentiös - men allt tyder på att det politiskt var en orolig tid.

Nils Sture präglade sina mynt någon gång under 1480-talet, vilket hamnar mitt i Sten Stures första riksföreståndarskap, som varade mellan 1470-1497 (sok.riksarkivet.se 5). Skälet till den förlänade rätten är därför inte helt klar. Westin påtalar en möjlig tacksamhetsskuld från Stens sida, men det lämnar den uppenbara frågan obesvarad: varför just då? Detta är något av en upprepning av Ulf Fases historia på många punkter. Ulf Fase framstår som en trogen allierad till kung Knut Holmgersson ”länge”, som dock avled 1234. Myntningsrätten verkade däremot Ulf Fase kvarhålla till sin egen bortgång år 1248, under Erik Erikssons regim. Medan det är svårt att hitta fakta om Ulf Fases liv liknar situationen som jarlen befann sig i onekligen Nils Stures, då de båda var rikets näst mäktigaste män, hade tydliga kopplingar till tronen och båda dog i relativ glömska vid sidan av historiskt väl ihågkomna män.

Det står sig naturligt att här även nämna hertig Håkon av Norge då han beskrivs av Skaare i mycket liknande ordalag som ovan, ”Håkon sto alltid i et lojalt og vennlig forhold til sin bror

kongen” (Skaare 1995:80). Detta kan styrkas med att Håkons myntningsrätt med största sannolikhet förlänades honom av Eirik, till skillnad från Birger som såg det som sin rätt att ta eftersom han var kungens förmyndare. Han var även, som ovan nämnt, första arvinge till tronen som bror till kungen och skulle komma att ta över 1299 när Eirik avled. Skaare frågar sig om det i och med ärkebiskopens ifråntagna myntningsrätt öppnats en möjlighet för Håkon att börja prägla i sitt eget namn. ”Kanskje har den betraktning kommet inn her at ved denne beslutning var en myntrett så å si blitt ’ledig?’” (Skaare, 1995:80). Men allt tyder på att detta var ett övervägt beslut från Eiriks sida, snarare än att Håkon var en opportunist.

2.3 Varför finns det skillnader mellan Sverige och andra länders förlänade myntningsrätter?

Risvaag gör en viktig observation i sin diskussion kring vad mynträtt och myntningsrätt betydde för den norska kungen Håkon Håkonsson; ”Håkon var ikke i en posisjon hvor han kunne diskutere kirkens privilegier når hans rett til tronen ikke var endelig fastslått” (Risvaag 1994-96:140). Han kunde inte, i den position han befann sig i, frånta kyrkan dess myntningsrätt. Detta kan te sig paradoxalt, men är symptomatiskt för mycket av den nordiska politiken.

Inledningsvis i detta avsnitt är det av nytta att diskutera de faktiska konsekvenserna av myntning och varför myntningsrätten var eftersökt. Alltmedan myntningsrätt inte gav myntherren rätt att bestämma myntens cirkulationsområdet var de med största sannolikhet en mäktig statussymbol i samhällen utan allmän läskunnighet. Det västerländska symbolspråket har många gemensamma kristna symboler, utöver de nordiska folkliga, som kunde ”läsas” av de lekmän som hanterade dem. Att kyrkan präglade mynt med antingen en kräkla över kungens krona eller handen kunde därför säga mer än ord. En ytterligare aspekt är självklart den ekonomiska. Myntningsrätten hade inte möjlighet att göra myntherren rik, men kunde troligen stabilisera och styrka hans ekonomi.

Två stora skillnader mellan de länder vars myntning har varit fokus i denna uppsats är antalet ecklesiastiska myntningsrätter som förlänades, där England och Tyskland är tydliga exempel. Under samma period som tyska institutioner förlänades rätten i vad som tycks vara urskillningslösa mängder förlänades det i England endast till ett fåtal högt uppsatta biskopar, och trots att de tyska antalen inte har sin motpart i de nordiska länderna finns här ett mönster som upprepas.

Detta mönster har sina utgångspunkter i landets och dess regenters politiska positioner. England, som var väl konsoliderat för sin tid, har vid 1000-talets början väl utarbetade myntningsrätter till en framstående ecklesiastisk elit som leder tillbaka till regenten. Det tyska riket fann sig i en helt annan situation, där furstar och prästerskap kunde ha lika mycket eller mer inflytande än kejsaren i många områden. Det var viktigare i det tyska fallet att fördela makt och allianser än att, så som motsatsen skulle bli, skapa en elit eller upprätthålla ett redan organiserat rike.

Detta betyder i förlängningen att det finns ett samband mellan det mäktiga riket England och färre myntningsrätter, samt den tyska fragmenteringen och den nödvändiga, större spridningen av rätten, i syfte att knyta samman relationerna och förhindra inbördes konflikter.

På samma sätt är det möjligt att se hur svenska regenter förlänar myntningsrätt när politiska oroligheter hotar landet eller regentens position, bland annat i fallen Ulf Fase och Nils Sture. Även i Håkon Magnussons fall är detta en möjlig förklaring, i synnerhet eftersom Håkon var en viktig tronpretendent. I Danmark, där de förlänade rätterna framträder som relativt stadiga och i lagen utarbetade mellan biskoparna och kungen, liknar därför det engelska exemplet snarare än det tyska.

En viktig fråga kvarstår: varför förlänades så få myntningsrätter till kyrkan i Sverige? Ett av svaren skulle naturligtvis möjligen vara att de svenska källorna är färre, som påpekades tidigare, och att svenska biskopar eller kloster i större utsträckning än här diskuterats präglat mynt. Ett annat svar är möjligen att den svenska kyrkan som den såg ut under den sena medeltiden inte var en lika stark allierad som exempelvis den danska eller norska. Om detta kan bero på det i förhållande långsamma kristnandet, eller möjligen den världsliga maktens starka position som Guds nåde, kan självklart diskuteras. Men det är även möjligt att eftersom ingen tradition av att dela på myntningen mellan kyrka och stat - liksom i Danmark och till en smärre grad i Norge - fanns att bryta, var det inte lika svårt att hålla kyrkan utanför den kungliga, myntpräglingen.

2.4 Slutsatser

Hur såg den politiska kontexten ut? Gemensamt för alla de svenska myntherrarna är att de var mycket mäktiga; ofta hade de ekonomiskt kapital och folkligt stöd, liksom förankring i kända svenska släkter. Beroende på vilken författare som läses framstår medeltiden ömsom som ett kaos av strider och oroligheter, ömsom som undervärderat intellektuellt och komplicerat. Det samma gäller för de personer som det skrivs om. Vad som framgår tydligt är att det är först efter 1200-talets slut som den kungliga maktsfären började betyda mer än de feodala strukturerna och stormännen.

Varför bidrog vissa politiska klimat till att fler rätter förlänades? Kanske har denna fråga att göra med varför myntningsrätter slutade förlänas strax efter medeltidens slut. Svaret måste vara beroende av flera faktorer - vissa som inte här ens undersökts - men av det material som här står att finna är det möjligt att tänka att det var konsolidering av land och rike som påverkade detta. Var landet väl konsoliderat, starkt, någorlunda stabilt, verkar myntningsrätterna vara färre och traditionsmässiga liksom i England och Danmark. Var riket fragmenterat uppstod flera möjligheter för stormän och andra världsliga ledare att mynta med regentens tillåtelse, liksom i Sverige och Tyskland.

Varför finns det skillnader mellan Sverige och andra länders förlänade myntningsrätter? Denna fråga kanske låter rudimentär när den först ställs, men visade sig under undersökningens gång ge viktiga resultat - bland annat vad som presenterades i föregående stycke. Men med facit i hand kan vi se till exempel hur den danska, norska och svenska politiken kom att leda fram till upprättandet av Kalmarunionen 1397, men skillnaderna i politiken står delvis att finna i hur de skilda grupperingarna av stormän och världsliga ledare som bland annat Birger jarl och Nils Sture kunde påverka regentens stabilitet. Om fred och oroligheter gick i vågor förklarar det den temporära, sekulära förläningen av myntning i länder som Sverige, men även varför det var till synes "lätt" att bryta den och avsluta en

myntningsrätt. Det är inte en tradition om den inte har funnits till länge nog att till exempel gå i arv, och det är inte en lag om den inte är nedskriven, kan man tänka. Det kan här argumenteras att Birgers myntningsrätt ”ärvdes” från Ulf Fase, men återigen är den politiska kontexten avgörande, eftersom Birger själv var mycket aktiv.

Med denna modell är det även möjligt att förklara varför just Sverige förlänade så få myntningsrätter till kyrkan, som påpekades ovan, då varken skrift eller tradition påtalade att ärkebiskopen till exempel tvunget skulle få mynta. Trots bristen på källor, som exempelvis lagar som beskrivit hur myntningsrätter skulle förlänas och vem de skulle förlänas till, är det sannolikt att de i det svenska fallet inte var svåra att bryta – särskilt inte av en nyvald kung.

Varför tog myntpräglingen nedanför tronen slut? Ett av antagligen många skäl kan möjligtvis vara att värden i allmänhet i Sverige börjar beräknas i mynt efter 1521 och enhetlighet blir viktigare, men även att mynt börjar förknippas, såväl utomlands som nationellt, med just kungahuset. Att dela på denna makt är därför inte intressant, varken med kyrkan eller stormän – det tidigare blir mycket uppenbart när Gustav Vasa anammar protestantismen. I diagrammet över de tyska myntningsrätterna påpekades det att stift ökade i antal samtidigt som klostrens rätter minskade, och att detta kan ha att göra med att städerna långsamt tog över klostrens funktion som handels- och lärocentrum. I förlängningen kan vi se hur städerna tar över även stiftens och ärkestiftens världsliga funktioner, och sannolikt även gjorde det möjligt att ställa frågan varför kyrkan som institution alls borde intressera sig för myntprägling.

3. Sammanfattning

Denna uppsats har haft som syfte att öka förståelsen för den svenska myntpräglingen ”nedanför tronen” från dess uppkomst till slutet av den svenska medeltiden. Den har därför undersökt och diskuterat vilka människor som i Sverige förlänades eller tog sig rätten att präglade mynt under medeltiden ur ett maktperspektiv, varför just de kom att mynta och hur detta förhåller sig till andra europeiska länder. Därmed har den ökat förståelsen för varför just medeltiden är den period där myntherrar av flera olika slag uppträder, liksom även vilka politiska kontexter som därtill har bidragit. Vad denna studie visar är att svaga och starka politiska positioner spelar en stor roll i vem som förlänades rätten till att mynta i sitt eget namn: både mynträttens förlänares position i samhället och myntherrens egen. Svenska myntningsrätter verkar ha förlänats som belöning eller som incitament till temporära allianser, som tecken på ett oroligt och fragmenterat land.

3.1 Förslag på framtida forskning

Den ekonomiska aspekten, till skillnad från den politiska, är här inte undersökt och skulle kunna utgöra en framtida studie. Vad hade till exempel en förlänad myntningsrätt för faktiska konsekvenser för myntherrens ekonomi, och hur påverkade detta kungen? Därutöver skulle individer som inte har figurerat i av administrativa skäl kunna medföra andra insikter i den svenska mynthistorien.

4. Källor

4.1 Tryckt material

- Annerbäck, Lin (2004). "Den siste jarlen: Birger jarl och hans tid" i *Blick* (Stockholm). 2004(1).
- Blockmans, Willem Pieter & Hoppenbrouwers, Peter (2007). *Introduction to medieval Europe, 300-1550: age of discretion*. London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1979). *La distinction: critique sociale du jugement*. Paris: Ed. de minuit.
- Hauberg, Peter. (1900). *Myntforhold og udmyntninger i Danmark indtil 1146*. Kjøbenhavn.
- Jonsson, Kenneth (1987). *The new era: the reformation of the late Anglo-Saxon coinage*. Diss. Stockholm: Univ.
- Jonsson, Kenneth (2014). Föreläsning i numismatik 2014-12-16.
- Kluge, Bernd (1991). *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier (ca. 900 bis 1125)*. Sigmaringen: Jan Thorbecke.
- Olsen, Bjørnar (2003). Från ting till text: teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning. Lund: Studentlitteratur
- Risvaag, Jon Anders. (2000) "Ikke-kongelig utmynting i Norge frem till reformasjonen" i *Nordisk numismatisk årsskrift 1994-1996*
- Schück, Adolf (1951). "Från Viby till Bjälbo: Studier i Sveriges historia under 1100-talets senare hälft", *Fornvännen*. Stockholm.
- Skaare, Kolbjørn (1995). *Norges mynthistorie: mynter og utmyntning i 1000 år : pengesedler i 300 år : numismatikk i Norge*. Oslo: Universitetsforl.

4.2 Elektroniska källor

Lödöse museum/lodosemuseum.se

<http://lodosemuseum.se/sv/Vastarvet/Verksamheter/Lodose-museum/Faktasidor/En-kunglig-stad/>

Store norske leksikon/ <https://snl.no/>

https://snl.no/Skule_B%C3%A5rdsson

Svenska numismatiska föreningen/<http://www.numismatik.se/index.php> -

1. <http://numismatik.se/2artiklar/Penningar-995-1363.php>

Svenskt biografiskt lexikon/sok.riksarkivet

1. <http://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=7200>

2. <http://sok.riksarkivet.se/SBL/Presentation.aspx?id=7679>

3. <http://sok.riksarkivet.se/SBL/Presentation.aspx?id=18238>

4. <http://sok.riksarkivet.se/SBL/Presentation.aspx?id=34640>

5. <http://sok.riksarkivet.se/SBL/Presentation.aspx?id=34628>

Stockholms
universitet